

В. В. Шабуніна

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Мовні доміанти діалогічної організації писемних науково-навчальних текстів

Шабуніна В. В. Мовні доміанти діалогічної організації писемних науково-навчальних текстів.

У статті схарактеризовані окремі жанри писемної форми існування науково-навчального підстилю, визначені комунікативні інтенції автора навчального тексту технічної галузі. Доведено, що основними засобами діалогічної організації науково-навчальних текстів, адресантом яких виступає вчений, є питальні речення, чуже мовлення, супроводжуване оцінкою висловлення, наказовий спосіб дієслів, спонукальні речення як звернення до читача, оцінні мовні засоби, вставні та вставлені слова й конструкції, які містять вказівку на висловлення авторського ставлення до повідомлюваного або мають довідковий характер, а також зіставлення різних поглядів на одну проблему, застосування засобів категорій проспекції та ретроспекції, різних способів акцентування тощо.

Ключові слова: навчальний текст, діалогічність, жанри, науково-навчальний підстиль, комунікативна інтенція, автор, адресат.

Шабуніна В. В. Речевые доминанты диалогической организации письменных научно-учебных текстов.

В статье охарактеризованы отдельные жанры письменной формы существования научно-учебного подстиля, определены коммуникативные интенции автора учебного текста технической отрасли. Подтверждено, что основными средствами диалогической организации научно-учебных текстов, адресантом которых выступает учёный, являются вопросительные предложения, чужая речь, сопровождаемая оценкой высказывания, повелительное наклонение глаголов, побудительные предложения как обращение к читателю, оценочные речевые средства, вводные слова и предложения, вставные конструкции, которые указывают на выражение авторского отношения к сообщаемому или имеют справочный характер, а также противопоставление разных мнений на одну и ту же проблему, применение средств категорий проспекции и ретроспекции, различных способов акцентирования и т.п.

Ключевые слова: учебный текст, диалогичность, жанры, научно-учебный подстиль, коммуникативная интенция, автор, адресат.

Shabunina V. V. Lingual dominants of dialogic organizing of written scientific and educational texts.

Certain genres of written form of scientific and educational substyle existence are characterized in the article; communicative intentions of an author of technical educational texts are defined. It is confirmed that interrogative sentences, another's speech, followed by evaluating of statements, imperative mood, imperative sentences as an appeal to the reader, evaluation verbal means, introductory words and sentences pointing out the expression of the author's attitude to the information, or having a reference only, as well as the opposing different opinions on the same issue, using prospection and retrospection categories, diverse means of emphasizing, etc. are the basic means of dialogical organizing of scientific texts, the author of which is a scientist.

Key words: an educational text, dialogicity, genres, scientific and educational substyle, communicative intention, an author, an addressee.

Проблеми наукового стилю та його жанрів аналізувалися в працях О. О. Баженової, Н. В. Данилевської, М. А. Жовтобрюха, М. М. Кожині, М. П. Котюрової, О. В. Михайлової, Н. Ф. Непийводи, Г. С. Онуфрієнко, Л. В. Славгородської, Г. І. Соловйової, О. С. Троянської та інших дослідників, але писемні форми науково-навчальних текстів в аспекті діалогічної природи жанрів не були об'єктом спеціального лінгвостилістичного дослідження.

Стаття має на меті поглибити дослідження діалогічної організації наукового навчального тексту, схарактеризувати діалогічну структуру писемного науково-навчального мовлення, визначити мовні доміанти діалогічної організації жанрів, адресантом яких виступає вчений.

Жанрам науково-навчального підстилю властива діалогічність, тобто вияв особистості автора та врахування адресата шляхом використання відповідних мовленнєвих і текстових засобів, а також засобів власне діалогу. Це досягається завдяки адресованості, зверненості текстів до реципієнтів з метою привернення їхньої уваги до важливих фактів і забезпечення в такий спосіб адекватності розуміння тексту та спільності міркувань комунікантів.

Учений чи викладач, виступаючи автором науково-навчального тексту, втілює в ньому комунікативну інтенцію, що забезпечує певну спрямованість висловлення. Згідно зі своєю комунікативною метою, автор визначає прагматичні пресупозиції, мовленнєві стратегії й тактику, організує мовленнєву поведінку,

прогнозує процес комунікації. При цьому адресант повинен ураховувати особливості жанрів науково-навчального підстилю.

Окремі з цих жанрів – підручники й навчальні посібники – були проаналізовані в наших попередніх дослідженнях. Розглянемо інші жанри писемної форми реалізації науково-навчального підстилю.

Довідник – упорядкований предметний матеріал, що містить узагальнені, стислі відомості з певних галузей науки [2:309]. Комунікативною інтенцією автора довідника є різнобічна систематична характеристика предмета, його особливостей, ознак, будови; інформування про результати випробування тощо. Домінантами діалогічної організації цього жанру є терміни: **Боританга** (нім. *Bohrstange*) – металорізальний інструмент у вигляді оправки з закріпленими на ній різцями <...> [1:25]; вставні слова: **Отже, приймається, що паралельні прямі перетинаються в нескінченно віддаленій точці** [11:22]; мовні формули для зв'язку частин тексту й забезпечення його оптимального сприйняття: **На рис. 30 зображені висоти h трикутника, паралелограма, конуса** <...> [1:38].

Конспект лекцій – навчальне видання стислого викладу курсу лекцій або окремих розділів навчальної дисципліни [3:15]. Авторською інтенцією є точний, лаконічний, логічний виклад лише найголовнішої інформації в зручній для подальшого використання писемній формі. У конспекті лекцій викладач акцентує увагу на головних проблемах теми та окреслює шляхи їх розв'язання, залучаючи студентів до наукової творчості. Як засоби діалогічної організації автор використовує усталені мовні засоби вираження: множинні означено-особові дієслівні форми теперішнього й майбутнього часу, які об'єднують викладача й студента, наприклад: **Розглянемо рівновагу тіла** <...> [6:7]; зворотні дієслова в пасивних конструкціях на зразок: **Однак значення цих напруг зумовлюється не тільки внутрішніми силовими факторами** <...> [6:20] (хоча такі конструкції є певним відхиленням від граматико-стилістичних норм сучасної української літературної мови); дієслова 3-ої особи множини в узагальнено-особовому значенні без формально вираженого підмета, що вказують адресатові на аксіоматичну істину, закономірність на основі наукових узагальнень чи власного досвіду: **Діаметри ділянок вала визначають за внутрішнім силовим фактором – крутним моментом** <...> [6:27]; показники вираження узагальнення, підсумку попередньої інформації: **Таким чином, етюра напружень у перерізі має лінійну залежність від** <...> [6:34].

Навчальна програма – «навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, а також порядок вивчення, викладання певної навчальної дисципліни чи її розділу» [3:15]. У програмі автор зазначає також

мету й завдання вивчення навчальної дисципліни, подає список літератури, необхідної для опанування цього предмета. Основними засобами вираження діалогічності є номінативні речення, за допомогою яких автор організовує процес сприймання тексту адресатом, поділяє інформацію на основну й допоміжну, реалізує зв'язність викладу: **IV ГАЛЬМІВНІ ВЛАСТИВОСТІ АВТОМОБІЛЯ** [8:5]; інфінітивні речення, які активізують увагу читача, спонукають до дії: **Використовувати основні типи мікропроцесорних комплектів** <...> [9:4].

Методична розробка – результат усебічного, послідовного вивчення, дослідження якого-небудь питання, якоїсь проблеми. У ВНЗ викладач є автором методичних розробок лекцій, практичних і семінарських занять. Основними засобами діалогічної організації методичної розробки лекції є формулювання її теми й мети; виклад тезового змісту лекції для привернення уваги читача до важливих елементів змісту; контрольні питання для перевірки досягнутого комунікативного впливу; література для залучення студентів до спільної творчості. У методичних розробках лекційних, практичних і семінарських занять автор зазначає, які знання й уміння повинен набути студент, що спрямовує діяльність останнього. Для реалізації своєї інтенції автор використовує дефініції (**Альтернативний текст – це текст, який виводиться замість картинки, якщо** <...>); дієслова на позначення ментальних дій суб'єкта в поєднанні зі словами категорії стану (**Важливо пам'ятати, що назви звукових файлів мають** <...>); дієслова 2-ої особи множини наказового способу (**Вставте в свій файл гіперпосилання** <...>); номінативні речення (**Проектування фреймів**); прості ускладнені речення (<...> **містить опис структури фреймів, складений за допомогою дескрипторів** <...>); питальні речення (**Які теги задають динамічний ефект?**) [7].

Практичний poradnik – «видання, розраховане на самостійне оволодіння будь-якими виробничо-практичними навичками» [3:14]. Основним способом вираження діалогічності є «розмова» з читачем, прагнення привернути його увагу до змісту повідомлення. Для цього автор використовує колір тексту; рисунки, схеми; іншомовну графіку (**Novell Login v2.50**); спеціальні рубрики (**УВАГА! Пароль повинен містити мінімум 5 символів**); наказовий спосіб дієслова (<...> **введіть в полі Username своє логічне ім'я**); форму інфінітива в значенні наказового способу для підкреслення обов'язковості дотримання певних інструкцій (**вибрати з головного меню пункт Setting**) та ін. [11].

Практикум – «навчальне видання практичних завдань і вправ, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок» [3:15]. Для актуалізації теоретичних знань студентів автор уміщує в практикум контрольні питання, задачі й

лабораторні роботи відповідного тематичного спрямування, а також методичні питання, пов'язані з виконанням комплексних контрольних і курсових розрахункових робіт. Основним способом вираження діалогічності є «розмова» зі своїм другим об'єктивованим «Я», представленим у тексті як самоконтроль. Для підтримання зворотного зв'язку з читачем, реалізації своїх інтенцій автор практикуму використовує такі засоби: субтекст іншої знакової системи: *Визначається r_a за формулою: $r_a = F_d / N_a$* [10:46]; графічні скорочення: *Зокрема, вибірні ланки вхідних кіл (ВК) і підсилювача радіочастоти (ПРЧ) супергетеродинного приймача використовуються для <...>* [5:14]; зворотні дієслова у формі теперішнього часу на зразок: *Резонансні підсилювачі (РП) різняться видом підсилювального елемента (ПЕ), <...>* [5:31]; інфінітивні речення: *Пояснити призначення вхідних кіл радіоприймача <...>* [5:28]; безособові речення: *До недоліків такої схеми можна віднести: <...> погіршення добротності резонансного контуру підсилювача і зниження його вибірності внаслідок шунтування <...>* [5:33]; спонукальні та питальні речення: *Обґрунтуйте доцільність використання схеми <...>* [5:42]; *Чи існує зв'язок між опором бази транзистора і стійкістю РП у схемі із СБ?* [5:43].

Збірник – «зведені до купи і розміщені в певному порядку які-небудь положення, правила, закони і т. ін. Збірник задач» [2:442]. Авторською інтенцією при створенні збірника задач є здійснення контролю за знаннями студентів. Це устремління й визначає внутрішню програму мовлення, способи її втілення. Оскільки певні задачі можна розв'язувати кількома способами, то це спонукає читача обрати прийнятний для нього шлях розв'язку. Підвищенню активності адресата, досягненню перлокутивного ефекту сприяє наявність рисунків, таблиць, схем, графіків, фотографій та ін. За кредитно-модульної системи, яка сьогодні активно розвивається, збірники задач забезпечують самостійну роботу студентів (особливо, якщо в збірнику описано процес розв'язку). Виконуючи вправи, студент використовує набуті теоретичні знання на практиці. Спостерігається своєрідний діалог між теорією та практикою.

Для цього жанру характерні такі мовні доміанти діалогічної організації: виділення слова, словосполучення, речення за допомогою напівжирного шрифту, курсиву, величини літер, розміру шрифту (кегля) тощо; субтекст іншої знакової системи (формули, графіки, таблиці): *Довжину резистивної смужки обчислюють за формулою: $l = K_{\phi} b = 100 \cdot 0,1 = 10 \text{ мм}$* [12:86]; спонукальні речення, які відображають прихований діалог у тексті: *Запропонуйте можливі варіанти паркетування зрізаної поверхні <...>* [4:18]; питальні речення: *Скільки параметрами форми і положення визначається трикутник загального положення?* [4:6]; односкладні інфінітивні речення, які активізують увагу читача, спонукають до дії: *Розрахувати розміри і розробити конструкцію плівкового індуктивного елемента <...>* [12:122]; означено-особові речення, що засвідчують динамічність висловлення: *Через середину E прямої CD проводимо площину, перпендикулярну до прямої CD <...> і знаходимо точку перетину K цієї площини з прямою AB* [4:26]; неозначено-особові речення, які зосереджують увагу адресата на факті: *Розраховують висоту потенціальних бар'єрів переходів база – емітер і база – колектор за виразами <...>* [12:130].

Отже, діалогічність текстів науково-навчального підстилю виявляється у використанні комплексів «питання – відповідь», питальних речень, чужого мовлення, супроводжуваного оцінкою висловлення, наказового способу дієслів, спонукальних речень як звернень до читача, оцінних мовних засобів, вставних і вставлених слів і конструкцій, які містять вказівку на висловлення авторського ставлення до повідомлюваного або мають довідковий характер, а також у протиставленні різних поглядів на одну проблему, застосуванні засобів категорій проспекції та ретроспекції, різних способів акцентування тощо.

До жанрів писемної форми існування науково-навчального підстилю, автором яких є вчений, викладач, належать також, крім розглянутих, курс лекцій, хрестоматія, практичний poradnik, електронний навчальний посібник, електронний підручник, методичні рекомендації (вказівки) тощо. Аналіз основних ресурсів діалогічної організації цих навчальних текстів стане темою наступної наукової розвідки.

Література

1. Антонович Є. А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури : навч. посіб. / Є. А. Антонович, Я. В. Василюшин, В. А. Шпільчак. – Львів : Світ, 2001. – 240 с. : іл.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Видання. Основні види. Терміни та визначення : ДСТУ 3017-95 [Електронний ресурс]. – К. : Держстандарт України, 1996. – 47 с. – Режим доступу до ДСТУ : <http://normativ.ucoz.org/load/0-0-0-65-20> – 23.08.2009.
4. Збірник задач з інженерної та комп'ютерної графіки : навч. посіб. / В. Є. Михайленко, В. М. Найдиш, А. М. Підкоритов, І. А. Скидан ; за ред. В. Є. Михайленка. – К. : Вища шк., 2003. – 159 с. : іл.

5. Радіоприймальні пристрої. Пристрої приймання та обробки сигналів : лабораторний практикум / С. О Курков. – Вінниця : ВДТУ, 2002. – 59 с.
6. Литовченко С. О. Прикладна механіка : Конспект лекцій. – Ч. 1 : Основи розрахунків міцнісної надійності елементів конструкцій / С. О. Литовченко, А. М. Пеев. – Кременчук : КДПУ, 2006. – 45 с.
7. Методична розробка на тему «Створення WEB-сторінок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpu11.vinnitsa.com/materials.html> – 06.04.2010.
8. Навчальна програма з дисципліни «Експлуатаційні властивості автомобілів і тракторів» для студентів зі спеціальності 6.050503 «Машинобудування». – Кременчук : КДПУ ім. М. Остроградського, 2008. – 8 с.
9. Навчальна програма з дисципліни «Мікропроцесори в електронних апаратах» для студентів зі спеціальності напрямку 6.050902 «Радіоелектронні апарати». – Кременчук : КДПУ ім. Михайла Остроградського, 2008. – 8 с.
10. Петрович Й. М. Організація виробництва : практикум / Й. М. Петрович, Г. М. Захарчин, С. О. Буняк. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
11. Практичний poradnik [Електронний ресурс]. – Режим доступу до poradnika : <http://blues.franko.lviv.ua/current/poradnuk/proba1.htm> – 06.04.2010.
12. Прищепя М. М. Мікроелектроніка. Елементи мікросхем. Збірник задач : навч. посіб. / М. М. Прищепя, В. П. Погребняк ; за ред. М. М. Прищепи. – К. : Вища шк., 2005. – 167 с. : іл.